

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Центрального

державного університету
імені Володимира Винниченка
доктор юридичних наук, професор
Євген Соболев
«12» жовтня 2023 року

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ
природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в
історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі
спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.**

Витяг з протоколу № 5 фахового семінару кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка від 12 жовтня 2023 року

ПРИСУТНІ члени фахового семінару кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка:

1. Рацул Анатолій Борисович, завідувач кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, професор.

2. Галета Ярослав Володимирович, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук, професор.

3. Савченко Наталія Сергіївна, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук, професор.

4. Окольніча Тетяна Володимирівна, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук, професор.

5. Філоненко Оксана Володимирівна, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти, доктор педагогічних наук, професор.

6. Бабенко Тетяна Василівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

7. Дубінка Микола Михайлович, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

8. Кашуба Людмила Володимирівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

9. Кравцова Тетяна Олександрівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

10.Краснощок Інна Петрівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

11.Нагорна Олена Василівна, старший викладач кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

12.Ляшенко Ростислав Олександрович, старший викладач кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

13.Руденко Тетяна Володимирівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

14. Завітренко Доларес Жораївна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Інші присутні на засіданні фахового семінару кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка:

1.Мартін Аліна Миколаївна, здобувач.

2.Радул Ольга Сергіївна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор педагогічних наук, професор.

3. Растригіна Алла Миколаївна, професор кафедри мистецької освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор педагогічних наук, професор.

4.Стратан-Артишкова Тетяна Борисівна, професор кафедри мистецької освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор педагогічних наук, професор.

Порядок денний: обговорення основних наукових результатів дисертації Мартін Аліни Миколаївни, на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Науковий консультант: Радул Ольга Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Рецензенти:

Савченко Наталія Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Окольнича Тетяна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, професор, кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Філоненко Оксана Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, професор, кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Головуюча на засіданні фахового семінару – Філоненко Оксана Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри

педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Шановні члени кафедри педагогіки та спеціальної освіти, запрошені. Розпочинаємо засідання: на порядку денному обговорення основних наукових результатів дисертації Мартін Аліни Миколаївни, на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Науковий консультант – Радул Ольга Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Робота виконана на кафедрі педагогіки та спеціальної освіти в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

Для викладу основних положень дисертаційного дослідження слово надається А. М. Мартін.

Мартін А. М.: Шановний завідуючий кафедрою, шановні члени кафедри, шановні рецензенти, дозвольте представити дисертаційне дослідження на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)».

У XXI ст. в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку, усіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» набула статусу глобальної, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних, культурних, соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та в початковій школі. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини, а тому процес формування основ природознавства спрямовано на здійснення розумового, морального, естетичного й фізичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Упродовж тривалої історії розвитку людства фіксувався факт виявлення дітьми внутрішньої потреби в пізнанні природи та емоційно-чутливому ставленні до її об'єктів. Все це сприяло становленню тривалої історії системного й науково обґрунтованого формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як основи для подальшого вивчення природничих предметів, спільності та неперервності природничо-наукової освіти.

У педагогіці України впродовж ХХ ст. – на початку ХХІ ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як значущого компонента природничої освіти. Зазначені процеси регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема, процесами стандартизації, програмо-, підручничо-, посібникотворення, напрацюванням педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях науковців, починаючи з другої половини ХХ ст.

Аналіз наукових доробків довів, що Проблема, становлення й розвиток теорії і практики формування основ природознавства в дошкільний період розвитку дитини та під час її навчання в початковій школі у ХХ – початку ХХІ ст. не отримала комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки.

Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Мета дослідження:

на підставі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрити й цілісно охарактеризувати становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ –початку ХХІ століття.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. Обґрунтувати методологічні засади дослідження та здійснити огляд джерельної бази.

2. Визначити та обґрунтувати періодизацію та особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на кожному періоді.

3. Охарактеризувати передумови та наукові засади формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

4. Проаналізувати еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні ХХ – початку ХХІ століття.

5. Дослідити й охарактеризувати навчально-методичне забезпечення формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

6. Розкрити форми й методи формування основ природознавства в практичній роботі дошкільних та початкових закладів освіти України у ХХ – на початку ХХІ століття.

7. Висвітлити особливості реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у досліджуваний період.

Об'єкт дослідження: процес становлення та розвитку природничої освіти в історії педагогіки України ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження: теорія і практика формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в Україні впродовж ХХ – на початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня хронологічна межа* (початок ХХ століття) пов'язаний із тим, що на межі ХІХ – ХХ століть дошкільна педагогіка стає окремою педагогічною галуззю, розвивається громадське дошкільне виховання, початкова освіта стає відносно масовою ланкою навчання, більш демократичною. Уперше відкриваються заклади дошкільного виховання із цілеспрямованим ознайомленням дітей з об'єктами природного довкілля. *Верхня межа* дослідження визначається 2017 роком – припиненням дії Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011) та початком процесів концептуального реформування початкової загальної освіти відповідно до Концепції Нової української школи.

У першому розділі – «Методологічні засади формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» – проаналізовано концептуальні положення наукової роботи, систематизовано історіографію проблеми та здійснено огляд джерельної бази дослідження.

Визначено, що в педагогіці України впродовж ХХ – початку ХХІ століття відбулося інтенсивне формування основ природознавства як окремого навчального предмета та як значущого компонента природничої та природничо-наукової освіти. Процеси розвитку регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та в початковій школі. Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи.

У розділі розкривається методологічна основа дослідження наукової проблеми формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, сформована сукупністю наукових підходів (системний, парадигмальний, хронологічний, культурологічний, аксіологічний, порівняльно-змістовий, герменевтичний), які, доповнюючи один одного,

характеризуються внутрішньою єдністю, взаємозалежністю й методологічними взаємозв'язками.

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз здійснено відповідно до принципів об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, усебічності, наступності, що дало змогу дослідити формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як складний процес, що реалізується відповідно до мети, змісту, очікуваних результатів, у певних формах, із використанням відповідних методів та засобів згідно з рівнем розвитку науки та суспільства.

Визначальними поняттями в дисертації є «основи природознавства», «формування основ природознавства», «природа», «природничо-наукова картина світу», «картина світу», «середовищний підхід», «екологічний підхід», «екологізація освіти», «парадигма», «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник», «наступність». Запропоноване власне визначення поняття «основи природознавства» як сукупність знань про природу, що формуються через вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірності їхнього розвитку. Основними складниками основ природознавства є формування уявлень дітей про картину світу, рослинний та тваринний світ, неживу природу, людину та взаємозв'язки всіх компонентів навколишнього світу. Воно передбачає діяльність з отримання знань та її результати, тобто систему наукових знань про природні процеси та явища.

У роботі феномен «формування основ природознавства» проаналізовано як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Здійснено систематизацію джерел дослідження, зокрема опрацьовано *документальні джерела*: 1) законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти та передусім природничу в досліджуваній час: постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, Міністерства освіти, інших міністерств і відомств); 2) освітні документи: програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти; *навчально-методичні джерела* (підручники, зошити та посібники для вихователів та вчителів); *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду; *архівні документи*; *інтерпретаційні джерела*: дисертації, монографії, наукові статті, історико-педагогічні та науково-методичні праці вчених, у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми.

Запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття:

I період – початок ХХ ст. – 1990 р. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає вивчення

природи та започаткування виробничого краєзнавства; пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, надання пріоритетності пізнанню світу дорослих, започаткування програмованості; накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмованості;

II період – 1991–2017 рр. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в незалежній Україні, що передбачає формування нової законодавчо-нормативної бази, запровадження варіативності в програмованості; аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності.

У другому розділі – «Передумови та теоретичне підґрунтя формування основ природознавства» – розкрито розвиток природничої освіти та основ природознавства в контексті природничо-наукового знання; проаналізовано вплив парадигмальності, фундаменталізації та стандартизації на формування основ природознавства як складника природничої освіти.

З'ясовано, що рівень розвитку природничо-наукового знання співвідноситься з розвитком суспільства, способами й засобами розв'язання екологічних, економічних і суспільних проблем. Природничо-наукові знання, будучи безпосереднім продуктом природничо-наукової освіти, формують основу наукового світогляду, відбивають структуру розуміння особистістю світобудови й цілісної картини світу тієї чи тієї епохи.

Природничо-наукова освіта передбачає природничу освіту як процес, результатом якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі природничих наук. Природнича освіта є обов'язковим складником безперервної освіти, притаманна всім рівням освітньої системи.

Запропоноване власне тлумачення поняття «формування основ природознавства» як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти.

Основи природознавства як складник природничої освіти є історичною категорією, педагогічною системою, яка зазнавала й зазнає впливів, зумовлених процесами розвитку суспільства та науки. У контексті наукової розвідки значущими є такі новоутворення другої половини ХХ ст., як парадигмальність, фундаменталізація та стандартизація освіти.

Для розкриття впливу парадигмальності на формування основ природознавства в складі природничої освіти досліджено суспільну думку, що, формуючись відповідно до соціальних процесів, визначала тенденції становлення початкової природничої освіти як індикатора змін у системі «людина – природа».

Встановлено, що в контексті парадигмальності формування основ

природознавства в складі природничої освіти можна класифікувати за такими позиціями:

1) пріоритетністю складників у системі «людина – природа», зокрема, людина – природа (освітня парадигма «природна педагогіка»); людина – її розвиток (освітні парадигми: калокагативна, когнітивна, ЗУНівська); людина – її пристосування до навколишнього середовища (прагматична освітня парадигма); людина – гуманність у суспільстві (гуманістична освітня парадигма);

2) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю на зміст та/чи процес: людина – зміст її навчання (освітня парадигма догматичного навчання); людина – спосіб її навчання (освітні парадигми: калокагативна, пояснювально-ілюстративного навчання, адаптивного навчання);

3) пріоритетністю складників у системі «людина – природа» та спрямованістю педагогічних впливів: людина – її знання (знання педагогічна парадигма); людина – культура (культурологічна педагогічна парадигма); людина – техніка (технократична педагогічна парадигма), людина – людина (людиноорієнтована педагогічна парадигма або антропологічна; педоцентриська педагогічна парадигма; дитиноцентриська педагогічна парадигма); людина – природа (парадигма сталого розвитку).

Ґрунтовне дослідження парадигми сталого розвитку спричинено тим, що процеси її становлення й розвитку мали суттєвий вплив на формування основ природознавства в складі природничої освіти.

Встановлено, що формування основ природознавства в складі природничої освіти під впливом процесу фундаменталізації передбачає орієнтацію на вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань на основі розвитку екологічної свідомості та наукових форм мислення (критичного, екологічного й біоцентричного), які, зі свого боку, слугують формуванню цілісних та системних знань. Так, фундаменталізацією змісту природничо-наукової освіти передбачено вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань.

Теоретичну основу фундаменталізації складають концептуальні ідеї еволюції та екологічного реалізму. Практична основа фундаменталізації виявляється в екологізації природничої освіти через уміщення в навчальні програми з природничих предметів наскрізних змістових ліній, що містять екологічні знання.

З'ясовано, що процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів), які є складником системи освіти – сукупність взаємодіючих документів, що встановлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу. Основним інструментом досягнення мети освітніх реформ 90-х років ХХ ст., тобто підвищення якості освіти для всіх, стали освітні стандарти.

Встановлено, що на початку ХХІ ст. розпочався етап розроблення та

впровадження компетентнісної моделі освітніх стандартів, яка передбачала опис результатів навчання як компетентності для кожного конкретного навчального рівня, уміщення в стандарт мети предметного змісту.

Зазначимо, що процес стандартизації з 1998 р. став типовим явищем і для дошкільної освіти. Стандартизація основ природознавства стосовно дітей дошкільного віку передбачена Базовим компонентом дошкільної освіти як Державним стандартом дошкільної освіти України.

У третьому розділі – «Формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (початок ХХ ст. – 1990 р.)» – висвітлено становлення проблеми ознайомлення з природою дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на початку ХХ ст. та протягом 20-х рр. ХХ ст.; розкрито особливості формування основ природознавства в 30-х рр. ХХ ст. і до 1957 р. в умовах єдиної уніфікованої системи освіти; проаналізовано вплив зміни парадигм на процес формування основ природознавства в 1958–1990 рр. у контексті практичної реалізації.

Визначено, що період початку ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. характеризується вагомими подіями в дошкільній освіті, а саме: перехід від домашнього дошкільного виховання до дошкільного виховання в народних дитячих садках (початок ХХ ст.); діяльність Фребелівського педагогічного товариства (з 1908 р.) з теоретичного розроблення питань дошкільного виховання; відкриття музею-виставки «Дошкільне життя дитини» з метою широкої популяризації ідей дошкільного виховання (1917 р.); виокремлення дошкільного виховання зі структури позашкільної освіти та введення в загальну систему народної освіти (Розпорядження дошкільного відділу Народного комісаріату з освіти № 281 від 20.12.1917 р.); внесення організації дошкільної роботи до загальних планів губернських відділів народної освіти; започаткування діяльності секцій дошкільного виховання (керівник проф. А. Гендрихівська) та переддошкільництва (керівник С. Лівшина) при Українському науково-дослідному інституті педагогіки в м. Харкові як координаційному центрі для науково-педагогічної діяльності (1926 р.).

У період початку ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. процес формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку розгортався відповідно до основних ідей суспільно-прагматичної педагогічної парадигми (закладання трудових і суспільних основ цілеспрямованого суспільного виховання дитини для подальшого формування фізично й розумово розвинутого, працездатного та корисного члена суспільства).

З'ясовано, що основу практичної реалізації виробничого краєзнавства складала три підходи: 1) природа – предмет праці; тобто те, із чого за допомогою праці можна отримати й багатство, і сили для служіння людям; 2) підхід до суспільства як до форм людських об'єднань, які складаються передусім на ґрунті трудових відношень; 3) вивчення свого краю з метою внесення можливих покращень у життя населення.

Упродовж 30-тих рр. ХХ ст. і до 1957 р. формуванню основ природознавства слугували відкриття підготовчих груп при дошкільних закладах і школах (1932 р.), розроблення й затвердження перших програм

(починаючи з 1932 р.). Основи природознавства в Програмі для дошкільних закладів (1932 р.) представлено розділом «Початки природознавства як база виховання діалектично-матеріалістичного світогляду» та частково розділами «Ідейно-політичне виховання» (використання сили природи на користь людини) та «Політехнічне виховання» (праця в природі); у Програмі для дитячих садків (1935 р.) – розділом «Початки знань про природу», зміст якого зазнав незначних змін порівняно із програмою (1932 р.); у Програмно-методичних вказівках для вихователя дитячого садка (1947 р.) – розділом «Ознайомлення з довкіллям», зміст якого переважно орієнтований на ознайомлення дітей із суспільно-політичним життям людей Радянського Союзу.

З'ясовано, що формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку відбувалося на основі таких процесів: вибудовування шкільної освіти як єдиної уніфікованої системи з дотриманням основних акцентів суспільно-прагматичної педагогічної парадигми; нарощування науково-методичних знань; упровадження змін у суспільній значущості навчальних предметів (першочерговості почали набувати навчальні предмети «Суспільствознавство» (1932/1933 н. р.) та «Історія»). Упродовж цього часу викладання навчального предмета «Природознавство» зазнало інтенсивного зменшення кількості годин та поступової мінімізації подання його в навчальних планах початкової школи.

Вагомими подіями періоду 1958–1990 рр. вважаємо повернення в освіту політехнічного підходу, що спрямовувало освітній процес на збагачення дітей знаннями з основ наук, ознайомлення в теорії й на практиці з усіма визначальними галузями виробництва, здійснення органічного зв'язку між навчальною й виробничою працею, поєднання теоретичного навчання з практикою.

Проаналізовано програми для дошкільних закладів, в яких висвітлено формування основ природознавства окресленого періоду: Програми виховання в дитячому садку (Київ, 1964 р.); Програми виховання в дитячому садку (під ред. Л. Артемової, Київ, 1971 р.); Типові програми виховання і навчання в дитячому саду (під ред. Р. Курбатової, М. Поддьякова, Москва, 1984 р.); Програми виховання та навчання в дитячому садку (під ред. Є. Таранової, Київ, 1986 р.). У змісті програм мету ознайомлення дітей із природою сформульовано в контексті завдань розумового виховання, зокрема формування основ матеріалістичного світорозуміння, основу якого склали знання про неживу природу, рослин, тварин, доступні чуттєвому сприйманню дітей, та про зв'язки між об'єктами та явищами природи, які пізнавалися дошкільниками в спеціально організованій мисленнєвій діяльності.

Виявлено, що для процесу формування основ природознавства в період 1958–1990 рр. притаманне широке впровадження міжпредметних зв'язків зі зміною впродовж зазначеного часу переліку предметів, які слугували формуванню основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку. На початку 60-х рр. – це природознавство (до якого внесено й географію), праця в робочих кімнатах, майстернях, на пришкільній ділянці, трудове навчання;

наприкінці 60-х рр. – природознавство та трудове навчання; на початку 70-х рр. – природознавство та краєзнавство (як варіативний складник навчального плану початкової школи), а з кінця 80-х – ознайомлення з навколишнім світом та природознавство. З 1986 р., тобто з часу переходу на навчання з 6-річного віку, процес формування основ природознавства набув перших ознак наступності, які передусім стосувалися врахування досвіду набутого дітьми в дошкільний період розвитку та використання дидактичних ігор як засобу формування основ природознавства.

У четвертому розділі – «Теорія і практика формування основ природознавства в дітей у період 1991–2017 рр.» – проаналізовано нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; розкрито особливості полівекторності в змісті основ природознавства.

Протягом 1991–1999 рр. формування основ природознавства розгорталося в умовах державотворчих процесів в Україні, унормування функціонування дошкільної освіти в структурі освіти (Закон України «Про освіту» (1991, 1996), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття, (1993); розроблення на національному та науковому ґрунті варіативних програм для дошкільних закладів («Малютко» (1991, 1999), «Дитина» (1993), «Дитина у дошкільні роки» (1991), «Українське дошкілля» (1993)); зміни педагогічної парадигми (відхід від політехнічної парадигми (1958–1990) та утвердження парадигми дитиноцентризму, відповідно до визначальних ідей якої вибір змісту мав слугувати адаптації дошкільників до життя й орієнтуванню в ньому; адекватному реагуванню на явища, події, людей); запровадження стандартизації основ природознавства в складі змісту дошкільної освіти через затвердження Базового компонента дошкільної освіти (1999р.); розширення змісту основ природознавства (додавання змістової лінії «Природа Космосу» та розширення контенту змістової лінії «Природа планети Земля»).

У 2000–2009 рр. на формування основ природознавства позитивно вплинуло нормативно-правове врегулювання розвитку системи освіти в Україні загалом та дошкільної зокрема (Закон України «Про дошкільну освіту» (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002), лист МОН України «Організація освітнього процесу в дошкільних закладах у 2009/10 н. р.» (2009)).

З'ясовано, що формування основ природознавства відбувалося з урахуванням таких чинників: 1) за утвердження поліпарадигмальності як процесу реалізації трьох педагогічних парадигм (людиноорієнтованої, дитиноцентричної, парадигми сталого розвитку); 2) на основі особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти, що, зі свого боку, спричинило розширення змісту основ природознавства через визначення базових якостей особистості дитини дошкільного віку (спостережливість, спрямованість особистості (пізнавальні інтереси)) та ліній розвитку особистості дошкільника (соціальний, емоційно-ціннісний, креативний); 3) за реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» як програми з відкритим типом для варіативної частини змісту дошкільної освіти.

Встановлено, що формуванню основ природознавства в дітей дошкільного віку сприяли процеси розроблення теорії і практики екологічної освіти в дошкільлі (Н. Лисенко); різноманітних методик, зокрема, ознайомлення дітей із довкіллям у дошкільному навчальному закладі (А. Богуш, Н. Гавриш), виховання екологічної культури дошкільників (З. Плохій), вибудовування діалогу з дитиною як рівноправним партнером пошуку істини під час проведення сучасного заняття в дошкільному закладі (Н. Гавриш), розвитку предметного світу в картині світу дошкільника (Л. Шелестова), ознайомлення дошкільників з об'єктами довкілля (Г. Беленька), дослідницького навчання дошкільників (О. Савенков) та визначення психолого-педагогічних основ розвитку особистісного потенціалу дитини (С. Ладивір).

Доведено, що протягом 2010–2017 рр. формування основ природознавства розгорталося в умовах удосконалення нормативної бази:

– дошкільної освіти: прийняття Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (2011); Типового положення про методичний кабінет дошкільного навчального закладу (2010); розроблення Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти МОН України Інструктивно-методичних рекомендацій «Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі» (2010); затвердження нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (2012);

– початкової освіти: Закон України «Про загальну середню освіту» (1999), Державний стандарт початкової загальної освіти (2000, 2011), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики (2003), Національна програма виховання дітей і учнівської молоді в Україні (2004), доповідна записка «Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання» (2005), Основні орієнтири виховання учнів 1–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України (2011), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015).

З'ясовано, що протягом 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. формуванню основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку сприяли такі процеси: 1) посібникотворення (рекомендовані МОН України видання: навчальні посібники «Методика навчання природознавства в початкових класах (автор Т. Байбара); «Природознавство і сільськогосподарська праця: методика викладання» (автор О. Біда); «Сучасний урок: теорія і практика моделювання» (автор Т. Чернецька); «Сучасні технології ознайомлення молодших школярів з об'єктами природи» (автори: А. Крамаренко, К. Степанюк); «Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ»» (автор та укладач О. Ліннік)); монографія «Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи» (автори: Бібік Н. М., Вашуленко М. С., Мартиненко В. О. та ін.); 2) урізноманітнення педагогічної практики різновидами уроків (інтегровані, бінарні інтегровані, уроки-екскурсії, «уроки під небом», уроки-проекти); засобів (ситуативні вправи, теми на основі спостережень серед природи, задачі

(природничі, екологічного та краєзнавчого змісту, математичні задачі з природничим сюжетом), алгоритми виконання дій (алгоритм заповнення календаря природи, алгоритм звіту після екскурсії тощо); заходів (тижні екологічного виховання, виховні години, походи тощо). Формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку спрямовано на виховання екологічної грамотності, поетапне формування культури мислення; виховання бережливого ставлення до природи.

У п'ятому розділі – «Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.» – проаналізовано вплив екологізації та валеологізації на програмотворення в дошкільній освіті та розкрито зміст основ природознавства в програмах та підручниках початкової школи.

Встановлено, що вплив екологізації на процес формування основ природознавства в природничій освіті актуалізує питання взаємозв'язку людини й природи. У науковій літературі широкого використання набув термін «екологізація», яким позначають процеси, пов'язані з оптимізацією та гармонізацією взаємодії між суспільством і природою, а також зміни, які виникають у житті людини в умовах екологічної кризи, радикальної трансформації її суспільного буття. Встановлено, що терміном «екологічна освіта» позначено систему знань із теорії і практики загальної екології, що містить елементи географічних, біологічних, геохімічних, фізичних, соціально-економічних і технічних галузей знань.

З'ясовано, що екологічну освіту спрямовано на отримання знань про зв'язок живих істот із середовищем (класична екологія природних систем) та умов стану динамічної рівноваги всієї біосфери з урахуванням усіх форм діяльності людства (сучасна екологія, що має багато підрозділів і секторів) – у вузькому розумінні; забезпечення глибоких виховних аспектів, що стосуються абсолютної більшості навчального матеріалу освітніх закладів, оскільки йдеться про формування такого комплексу поглядів, переконань і знань у дітей і молоді, що гарантує їх моральну відповідальність за безпеку життя й постійне піклування про природне середовище як визначальні передумови сподівань на стійкий розвиток людства.

Встановлено, що у контексті наукових поглядів екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як до унікальної цінності (Г. Пустовіт); розвиток екологічних уявлень; виховання любові до природи (І. Зверев, І Суравегіна); формування вміння й навичок діяльності в природі (А. Захлебний); збереження довкілля від забруднення та руйнування (А. Сідельковський).

З'ясовано, що формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку протягом 2010–2017 рр. спричинено полівекторністю процесів, зокрема, удосконаленням нормативної бази дошкільної та початкової освіти, збагаченням основ природознавства через екологізацію та валеологізацію змісту програм для дошкільних закладів та початкової школи.

Дослідження природничого складника програмотворення у 90-ті рр. ХХ ст. та на початку ХХ ст. слугувало виокремленню трьох етапів:

– 1990–2000 рр. – визначення змісту на основі краєзнавчого та особистісного підходів, поєднання природничих знань із суспільно-історичними; орієнтованість на забезпечення зв'язку навчального матеріалу з життям та доцільну організацію самостійної та пошукової діяльності учнів;

– 2001–2015 рр. – формулювання чітких вимог до результативного опрацювання змісту освітньої галузі, упровадження компетентнісної основи програмотворення, зокрема формування предметної природознавчої компетентності, реалізація краєзнавчого, фенологічного, екологічного, планетарного, діяльнісного, особистісного, проблемного та середовищного підходів у пізнанні дитиною довкілля, упровадження в програму методів пізнання природи (спостереження, моделювання, проект, дослідницький практикум);

– 2016–2017 рр. – упровадження експерименту всеукраїнського рівня «Дидактико-методичне і навчальне забезпечення реалізації концептуальних засад реформування початкової загальної освіти» на 2016–2020 рр., ухвалення Концепції Нової української школи після проходження документом громадського обговорення (рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р.); прийняття Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р.

Дякую за увагу!

Здобувач детально та обґрунтовано відповів на **10 запитань**, поставлених членами фахового семінару:

Рацул Анатолій Борисович, завідувач кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, професор.

Шановна Аліно Миколаївно, у вашому дослідженні виокремлено природничо-наукову освіту та природничу освіту. У чому полягає відмінність?

Маргін А. М.: Дякую за запитання. Природничо-наукова освіта передбачає природничу освіту, яка є процесом, результатом якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі природничих наук. Зауважимо, що у виданні «Енциклопедія освіти» природнича освіта тлумачиться як обов'язковий складник безперервної освіти, притаманний усім рівням освітньої системи, що реалізується як цілеспрямований процес, наслідком якого є засвоєння людиною сукупності знань у галузі природничих наук.

Сутність природничої освіти розкривається за допомогою поняття «природничі науки» як сукупності наук про природу. Природничо-наукова освіта ґрунтується, по-перше, на досягненнях природничих наук, відповідає суспільним потребам і змісту науки на певному історичному етапі її розвитку; по-друге, на реалізації певної парадигми в освітніх процесах.

Кравцова Тетяна Олександрівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шановна Аліно Миколаївно, Ви в дослідженні використовуєте поняття «природничо-наукова картина світу». Як саме названий термін розкривається в контексті пропонованої наукової роботи?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Зазначимо, що багатоаспектна сутнісна характеристика поняття «основи природознавства» позначилася на змісті визначень поняття «природничо-наукова картина світу». У контексті пропонованого дослідження ми розглядаємо «природничо-наукову картину світу» як конкретне наукове знання про природу, органічний і неорганічний світ у всій сукупності й зв'язках та місце в ньому людини.

Природничо-наукова картина світу передбачає знання про різноманіття об'єктів світу природи та знання про загальні закономірності природи, єдність навколишнього світу. Цілісність природи ми розглядаємо в аспекті функціонування природи як матеріальної живої впорядкованої системи, ієрархічні підсистеми якої співвіднесено з рівнями організації живої природи (організму, популяції, угруповання). Складники системи, як і підсистеми, взаємопов'язані й утворюють певну єдність, цілісність.

Краснощок Інна Петрівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шановна Аліно Миколаївно, скажіть, будь ласка, коли вперше було організовано методичні кабінети для допомоги вихователям дошкільних закладів? Чи сприяли вони роботі дошкільних закладів?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Наприкінці 1936 р. в обласних центрах і великих містах (Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса та ін.) створено мережу обласних та міських кабінетів дошкільного виховання з метою організації методичної роботи. Працівники цих кабінетів зосередилися на вивченні кращого досвіду дитячих садків, зокрема й зразкових (у 30-х рр. ХХ ст. почали відкриватися так звані «зразкові дитячі садки»), та широко популяризували досвід під час методичних об'єднань дошкільних працівників, під час конференцій різних рівнів.

У 1939 р. при Народному комісаріаті освіти відкрито Центральний науково-методичний кабінет дошкільного виховання, завдання якого полягало в керуванні мережею обласних та міських кабінетів дошкільного виховання, підвищенні рівня методичного керівництва працівників цих кабінетів та стимулюванні обміну досвідом роботи.

Центральним науково-методичним кабінетом дошкільного виховання за підтримки обласних та міських кабінетів дошкільного виховання в 1939 р. упроваджено нову форму узагальнення педагогічного досвіду – науково-практичні конференції дошкільних працівників, що організовувалися відповідно до визначених на нарадах питань освіти.

Завітренко Долларес Жораївна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шановна Аліно Миколаївно! Ви зазначали, що до методологічної основи дослідження належить системний підхід. Як розкривається системний підхід при дослідженні формування основ природознавства?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Системний підхід ґрунтується на вивченні закономірностей утворення досліджуваного явища, усвідомленні його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та механізмів об'єднання результатів дослідження в єдину теоретичну площину. З позиції названого підходу зміст основ природознавства розглядався як система знань про природу та місце людини в ній.

Системність передбачає наступність, цілісність, комплексність вивчення процесу формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Одне з визначальних позицій у забезпеченні наступності й перспективності в освітньому процесі посідає зв'язок змісту дошкільної і початкової освіти, що полягає в поступовості й послідовності реалізації чинних програм розвитку, навчання й виховання дітей дошкільного віку та освітніх програм для початкової школи. Системний підхід дозволив урахувати всі аспекти наступності дошкільної та початкової освіти, тобто системність у формуванні знань про природу в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Рацун Анатолій Борисович, завідувач кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, професор.

Шановна Аліно Миколаївно! Як саме полівекторність процесів вплинула на формування основ природознавства?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Формуванню основ природознавства в дітей дошкільного віку в період 2010–2017 рр. сприяла саме полівекторність процесів, зокрема: 1) удосконалення нормативної бази дошкільної освіти (затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року (постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011р.№629), нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (наказ МОНмолодьспорт України від 22.05.2012.№ 615); Типового положення про методичний кабінет дошкільного навчального закладу (наказ МОН України від 09.11.2010р.№1070)); 2) становлення домінантності в поліпарадигмальності, що виявляється в переважанні з-поміж складників засад нового Базового компонента дошкільної освіти тих, які узгоджуються з положеннями дитиноцентристської парадигми; 3) інформатизація дошкільного простору (упровадження режиму онлайн для консультацій батьків та продовження роботи зі створення сайтів дошкільних навчальних закладів та своєчасного їх оновлення (лист МОН України «Щодо організації роботи в дошкільних навчальних закладах у 2013/2014 навчальному році від 20.06.2013 №1/9-446)); 4) збагачення основ природознавства за рахунок екологізації та валеологізації змісту програм: програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», за наук. ред. О. Л. Кононко; програми розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт», кер. проекту Б. М. Жебровський; програми «Дитина в дошкільні роки», наук. кер. проф. К. Л. Крутій; програми виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина», наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, наук. кер. О. В. Проскура, Л. П. Кочина, В. У. Кузьменко, Н. В. Кудикіна; регіональної програми розвитку дітей дошкільного віку

«Українське дошкілля», авт.-упор. О. І. Білан; комплексної програми розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку «Соняшник» авт. Л. В. Калуська).

Растригіна Алла Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецької освіти.

Шановна Аліно Миколаївно! Який вплив екологізація освіти мала на зміст формування основ природознавства?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. У сучасній літературі широкого використання набув термін «екологізація», яким позначають процеси, пов'язані з оптимізацією та гармонізацією взаємодії між суспільством і природою. «Екологічну освіту» розуміємо як систему знань із теорії і практики загальної екології, що містить елементи географічних, біологічних, геохімічних, фізичних, соціально-економічних і технічних галузей знань.

Екологічну освіту спрямовано на формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як до унікальної цінності; розвиток екологічних уявлень; виховання любові до природи; формування вміння і навичок діяльності в природі; збереження довкілля від забруднення та руйнування.

Формування основ природознавства за екологічного підходу спрямовано на спільний, узгоджений розвиток людини й природи, за еволюційного – на пізнання особливостей та закономірностей розвитку (еволюції) природних систем, психіки людини, знань тощо та за еколого-еволюційного підходу – на з'ясування причинно-наслідкових зв'язків еволюційного розвитку та функціонування природи як системи об'єктивної реальності.

Растригіна Алла Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецької освіти.

Шановна Аліно Миколаївно! Ви зазначаєте вплив фундаменталізації на процес формування основ природознавства. Як саме під впливом процесу фундаменталізації змінювалися основи природознавства?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Вплив фундаменталізації на процес формування основ природознавства розглядається як опосередкований процес, спричинений впливом фундаменталізації на природничу та науково-природничу освіту. Так, формування основ природознавства в складі природничої освіти під впливом процесу фундаменталізації передбачає орієнтацію на вивчення основних законів і закономірностей природи та суспільства з метою систематизації знань через розвиток екологічної свідомості та наукових форм мислення (критичного, екологічного й біоцентричного), які, зі свого боку, слугують формуванню цілісних та системних знань. Практична основа реалізації фундаменталізації виявляється в екологізації основ природознавства в природничій освіті за допомогою наскрізних змістових ліній, що містять елементи екологічних знань.

Стратан-Артишкова Тетяна Борисівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мистецької освіти.

Шановна Аліно Миколаївно, розкрийте, будь ласка, вплив стандартизації на природничу освіту?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. На початку ХХІ ст. розпочався етап розроблення та впровадження компетентнісної моделі освітніх стандартів, яка передбачала опис результатів навчання як компетентності для кожного конкретного навчального рівня.

Процес формування основ природознавства в складі природничої освіти зазнає впливів стандартизації як процедури розроблення та затвердження стандартів освіти (освітніх стандартів), які будучи сукупністю взаємодіючих документів, установлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу на різних рівнях освіти, зокрема й дошкільної та початкової освіти. Загалом процес стандартизації змісту освіти відбувається відповідно до соціального запиту, мети, вкладеного ресурсу та очікуваних результатів навчання. Відтак, стандартизація змісту розглядається як ефективний інструмент забезпечення якості освіти. Важливою характеристикою стандарту є те, що він не сталий, оскільки віддзеркалює постійні зміни суспільних вимог до освіти.

Дубінка Микола Михайлович, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шановна Аліно Миколаївно, коли й ким саме був відкритий дитячий садок із цілеспрямованим ознайомленням дітей з природними об'єктами?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. На підставі вивчення архівних документів з'ясовано, що заклади суспільної організації дошкільного виховання із цілеспрямованим ознайомленням дітей з об'єктами природного довкілля, про що зазначено в документах, наданих для отримання дозволу на відкриття закладу, відкрито Михайлом Петерсоним (03.05.1906 р.). На ім'я попечителя Київського навчального округу було подано прохання, у тексті якого зазначено перелік занять у дитячому садку, де насамперед зазначено «ознайомлення з природою», тобто передбачено ознайомлення дітей із живою (тваринами й рослинами) та неживою природою та явищами природи. Також передбачалося проведення спостережень у природі та догляд за тваринами. Ознайомлення з природою здійснювалося під час щоденних спостережень за об'єктами природи, що знаходилися в найближчому оточенні дитини.

Кравцова Тетяна Олександрівна, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент.

Шановна Аліно Миколаївно, у Вас одне із завдань наукової роботи полягало в тому, щоб дослідити й охарактеризувати навчально-методичне забезпечення формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Чи достатнім було навчально-методичне забезпечення того часу?

Мартін А. М.: Дякую за запитання. Забезпечення навчально-методичними матеріалами вирішувалося повільно та здійснювалося за підтримки різних організацій і підприємств. Протягом зазначеного періоду зазнавав змін зміст підручників та посібників, які відповідали потребам розвитку суспільства та науки.

Навчально-методичну літературу представлено підручниками, зошитами, посібниками та методичними вказівками. Вони уможливили

вивчення змістовного наповнення та особливостей природничого матеріалу в дошкільній та початковій освіті.

ВИСТУПИЛИ:

Науковий консультант: Радул О. С., доктор педагогічних наук, професор:

1. Оцінка роботи здобувача у процесі підготовки дисертації: виконання індивідуального плану наукової роботи та індивідуального навчального плану.

У процесі підготовки дисертації Мартін Аліна Миколаївна виконала індивідуальний план наукової роботи у повному обсязі. Всі заплановані види робіт були виконані своєчасно. Здобувачка плідно співпрацювала з науковим консультантом протягом усього терміну навчання в докторантурі.

2. Актуальність теми дисертаційної роботи.

У ХХІ столітті в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» стала глобальною, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Людство усвідомило хибність таких форм регулювання взаємодії із природою, які вимагають правової регламентації та морального вето в умовах «асфальтової культури» (А. Тойнбі). Освіта має зупинити не лише стрімке відокремлення людини від природи, а й звуження свідомості з притаманним мисленням у межах певної локальної ситуації, що заважає досягненню різноманіття природних явищ, процесів, фактів та зв'язків між ними. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної і початкової освіти. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини.

Упродовж тривалої історії розвитку людства різними поколіннями дорослих фіксувався факт виявлення дітьми внутрішньої потреби в пізнанні природи та емоційно-чутливому ставленні до її об'єктів. Це сприяло становленню історії системного й науково обґрунтованого формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як основи для подальшого вивчення природничих предметів та неперервності природничо-наукової освіти.

У педагогіці України впродовж ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як значущого компонента

природничої освіти. Зазначені процеси регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема, процесами стандартизації, програмо- та підручникотворення, напрацюванням педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях.

У дисертаційних роботах досліджено окремі аспекти ознайомлення дошкільників та молодших школярів із природою, однак, вони присвячені переважно сучасному стану формуванню основ природознавства у дітей. І лише частково торкаються нашої наукової проблеми, становлення й розвиток теорії і практики формування основ природознавства в дошкільний період розвитку дитини та під час її навчання в початковій школі у ХХ – на початку ХХІ століття не отримали комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки.

Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття)».

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти (нині кафедри педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481), у рамках якої автором досліджено педагогічні теорії і практики, виявлено навчально-методичні тенденції та особливості формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття) та визначено основні напрями застосування історико-педагогічного досвіду в сучасній практиці.

Тему дисертації затверджено вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

4. Наукова новизна отриманих результатів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше*:

– розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ –початку ХХІ століття.

– запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості);

– розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації);

– розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: а) початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; б) 30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; в) 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: а) 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; б) 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; в) 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти.

5. Практичне значення дослідження полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи

природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральнотраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт. Основні результати запропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне впорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

6. Повнота викладення матеріалу дисертації в наукових публікаціях.

Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 6 публікацій в інших виданнях, 27 тез, що були оприлюднені на конференціях різного рівня:

міжнародних – «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2016), «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2017), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Role of science and education in sustainable development» (Польща, Катовіце, 2021), «Digital economy and digital society» (Польща, Катовіце, 2021), «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (Україна, Полтава, 2021), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Україна, Вінниця, 2021), «Наука, освіта, технології і суспільство: нові дослідження і перспективи» (Україна, Полтава, 2022), «Актуальні питання науки, освіти та технологій» (Україна, Біла Церква, 2022), «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій» (Україна, Полтава, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Чеська Республіка, Теплице, 2023), «Наука, освіта, технології і суспільство: світові тенденції та регіональний аспект» (Україна, Рівне, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status,

problems, development trends» (Німеччина, Гамбург, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Італія, Рим, 2023), «Modern trends and prospects for the development of science, education and society» (Данія, Орхус, 2023), «Current trends in the development of youth theories» (Туреччина, Анкара, 2023);

всеукраїнських (із міжнародною участю) – «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018), «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (Україна, Дніпро, 2021), «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (Україна, Полтава, 2022),

всеукраїнських – «Смислотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової» (Україна, Чернігів, 2016), «Наукова спадщина Василя Олександровича Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя» (Україна, Кропивницький, 2016), «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018), «Початкова освіта: історія, проблеми» (Україна, Ніжин, 2020), «Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи» (Україна, Київ, 2020), «Якість освіти: зміни заради прогресу» (Україна, Київ, 2021), «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога» (Україна, Тернопіль, 2022), «Педагогіка партнерства: реалії та перспективи» (Україна, Кропивницький, 2022), «Яка вона, якісна освіта?» (Україна, Кропивницький, 2023).

7. Ступінь обґрунтованості наукових положень.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується логікою подання матеріалу дисертаційної роботи, послідовністю розв'язання поставлених завдань, репрезентативністю джерельної бази та широкою апробацією результатів, висновками та рекомендаціями, які подані до кожного розділу, загальних висновках дисертації, в додатках до дисертації. Достовірність отриманих висновків підтверджено використанням адекватних методів дослідження, тривалістю його проведення, якісним і кількісним аналізом впровадження його результатів, зафіксованих довідками про впровадження, а також об'єктивним аналізом використаних джерел, що відповідає усім вимогам до педагогічних досліджень такого рівня.

8. Структура та зміст дисертації, її завершеність та відповідність установленим вимогам щодо оформлення.

Дисертація має традиційну структуру та складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел з 551 найменувань на 35 сторінках (з яких 10 – іноземною мовою та 13 – архівні джерела) та 30 додатків на 45 сторінках. Повний обсяг роботи становить 542 сторінок, з них основний текст викладений на 382 сторінках.

Робота написана в науковому стилі, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності за представленим планом та відповідно до теми. Здобувачем доведено реалізацію поставленої мети. Логічним завершенням дослідження є обґрунтовані відповідно до завдань загальні висновки.

Список використаних джерел вміщує перелік опрацьованої літератури.

Автор підтверджує запропоновані аналізи, висновки та свою думку матеріалами додатків та таблицями й рисунком. Дисертація написана грамотно, українською мовою, стиль викладення матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі.

Дисертація оформлена згідно з чинними вимогами. Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації. Автореферат достатньою мірою висвітлює основні наукові і практичні положення дисертаційної роботи.

9. Загальний висновок.

У дисертаційній роботі А. М. Мартін на підставі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ – початку ХХІ століття.

Авторка дисертації на основі аналізу позицій і різних підходів обґрунтувала, що у педагогіці України впродовж ХХ ст. та на початку ХХІ ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як значущого компонента природничої освіти. Зазначені процеси регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема, процесами стандартизації, програмо- та підручникотворення, напрацюванням педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях.

У дисертаційній роботі висвітлено теоретичні засади та практику впровадження природознавства в закладах дошкільної освіти та початковій школі. Здобувачкою досліджено позитиви й прогалини в процесі формування основ природознавства на підставі аналізу історичного досвіду.

Реалізація провідної ідеї та концептуальних засад обґрунтована А. М. Мартін на фундаментальних філософських ідеях, положеннях, що знайшли вияв у сукупності основних підходів (системного, парадигмального, хронологічного, культурологічного, аксіологічного, порівняльно-змістового, герменевтичного) та дозволили досягти динамічності й повноти розкриття проблеми.

Здобувачем наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів пояснюється тим, що вперше: цілісно досліджено проблему становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ –початку ХХІ століття та розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації).

На основі проведеного теоретичного аналізу наукових досліджень у роботі представлено генезу формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (ХХ – початок ХХІ ст.). Проаналізовано основні ключові поняття, до яких ми віднесли

терміни: «основи природознавства», «формування основ природознавства», «природа», «природничо-наукова картина світу», «картина світу», «середовищний підхід», «екологічний підхід», «екологізація освіти», «парадигма», «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник», «наступність».

Автором на основі аналізу різноманітної джерельної бази з проблем ознайомлення дітей з природою у дошкільному та молодшому шкільному віці запропоновано власне тлумачення поняття «формування основ природознавства» як перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку відомостями природничої освіти, які, з одного боку, визначено з дотриманням принципів доступності та неперервності, а з іншого, – забезпечують реалізованість принципу науковості, тобто слугують формуванню науково-природничої картини світу відповідно до розвитку природничої та природничо-наукової освіти. Основним складником формування основ природознавства зазначається уявлення дітей про картину світу, рослинний та тваринний світ, неживу природу, людину та взаємозв'язки всіх компонентів навколишнього світу, що передбачає діяльність із набуття знань та її результати, тобто систему наукових знань про природні процеси та явища.

У дисертаційній роботі запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття

На основі аналізу об'єктивних критеріїв (зміст нормативно-правових документів, що регламентували роботу закладів дошкільної освіти та початкової школи протягом досліджуваного часу; кількість і якість науково-методичних праць, які віддзеркалювали рівень формування основ природознавства як сукупності знань про природу, закономірностей їх розвитку в кожному історичному періоді; трансформація змісту природничої освіти) авторкою запропоновано та обґрунтовано періодизацію формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом ХХ – початку ХХІ століття

У дослідженні визначено етапи розвитку теорії та практики реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку:

Дисертація написана грамотно, українською мовою, стиль викладення матеріалу відповідає прийнятому в науковій літературі. Автор підтверджує свою думку табличним матеріалом. Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації. Автореферат достатньою мірою висвітлює основні наукові і практичні положення дисертаційної роботи.

Загалом аналіз дисертаційної роботи, опублікованих праць та автореферату А. М. Мартін дозволяє стверджувати про достатній ступінь обґрунтованості та наукову достовірність отриманих результатів. Висновки за розділами та за темою дослідження в цілому відповідають поставленим завданням, що дозволяє зробити висновок про їх обґрунтованість та глибоке опрацювання теми.

Результати дисертаційної роботи висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

З огляду на зазначене вище, вважаю, що дослідження «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» відповідає існуючим нормативним документам, а А. М. Мартін заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук, за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Савченко Н. С., доктор педагогічних наук, професор:

У XXI ст. в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку, усіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» набула статусу глобальної, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Освіта має зупинити не лише стрімке відокремлення людини від природи, а й звуження свідомості з притаманним мисленням у межах певної локальної ситуації, що заважає досягненню різноманіття природних явищ, процесів, фактів та зв'язків між ними. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних, культурних, соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Враховуючи, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, саме тому обраний період викликає науковий інтерес. Ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної освіти та в початковій школі. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини, а тому процес формування основ природознавства спрямовано на здійснення розумового, морального, естетичного й фізичного виховання дітей окресленого віку.

У педагогіці України впродовж XX ст. – на початку XXI ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як окремого навчального предмета та як значущого компонента природничої освіти. Вивчення особливостей цього процесу, аналіз низки нормативно-правових документів, що його регламентували, дослідження постійних оновлень змісту дошкільної,

початкової освіти загалом та природничої зокрема, розгляд здійснення стандартизації, програмо-, підручничко-, посібникотворення, дослідження напрацювань педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях науковців, починаючи з другої половини ХХ ст. – питання, що потребують комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки. Отже, недостатній ступінь дослідженості проблеми, відсутність цілісного історико-педагогічного вивчення окресленої проблеми, актуальність проведеного А.М. Мартін дисертаційного дослідження не викликає сумніву.

Обґрунтувавши на достатньому науковому рівні вибір теми дослідження, Мартін Аліна Миколаївна вдумливо визначила мету, чітко сформулювала завдання, об'єкт, предмет дослідження, які повністю узгоджені між собою.

Теоретико-методологічною основою роботи є концептуальні ідеї системного, парадигмального, хронологічного, культурологічного, аксіологічного, порівняльно-змістового, герменевтичного підходів до проблеми формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття).

Науковий пошук і теоретико-методологічний аналіз авторка здійснила відповідно до низки принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, теорії і практики як основи обґрунтованості положень та висновків дослідження, історизму, системності, усебічності, наступності, що дало змогу дослідити формування основ природознавства у дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як складний процес, що реалізується відповідно до мети, змісту, очікуваних результатів, у певних формах, із використанням відповідних методів та засобів відповідно до рівня розвитку науки та суспільства.

Структурна єдність та системність підходів, обґрунтованість теоретичних засад, використання комплексу взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих методів дослідження (*загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, класифікація, узагальнення); історико-структурний метод; проблемно-хронологічний метод; термінологічний аналіз*), залучення широкого кола джерел, що представлене ґрунтовним вивченням і критичним аналізом зазначених наукових праць, і, загалом, не викликає сумніву) та апробація матеріалів дисертації у виступах на міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах, впровадження результатів дослідження в освітній процес закладів вищої освіти України (про що свідчать представлені довідки про впровадження із Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Криворізького державного педагогічного університету, Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) підтверджують цінність отриманих А.М. Мартін результатів та дали можливість якісно проаналізувати наукову роботу та довести значущість сформульованих та науково обґрунтованих висновків й зробити висновок про важливе їхнє теоретичне й практичне значення для педагогічної освіти.

Заслуговує на увагу структурована джерельна база дослідження: *документальні джерела* (законодавчі акти, нормативні документи, що регулювали систему освіти та природничу зокрема у період, що досліджується: постанови, накази, резолюції, інструкції партійних та державних органів влади різного рівня, органів управління освітою (Наркомосу, інших міністерств і відомств. Міністерства освіти), дорадчих органів та комітетів; освітні документи (програми з дошкільної та початкової освіти, державні стандарти); *навчально-методичні джерела*; *матеріали періодичних видань* досліджуваного періоду; *архівні документи* про положення з організації й управління освітою в цілому; законопроекти і постанови Наркомосу, про стан соціального виховання дітей та підвищення кваліфікації педагогів установ соціального виховання на Україні; матеріали про організацію дошкільного та початкового виховання; навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР; матеріали про організацію дошкільного виховання на Україні; *інтерпретаційні джерела* (дисертації, монографії, наукові статті, матеріали науково-практичних, міжнародних та всеукраїнських конференцій, історико-педагогічні та науково-методичні праці вчених, у яких розглядається досліджувана або дотичні до неї проблеми).

У дисертації переконливо заявлено новизну наукової роботи, яка полягає в тому, що: *уперше* проведено системне дослідження формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.); запропоновано авторське визначення терміна «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості); розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації); розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди: **I період** – початок XX ст. – 1990 р.– формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: початок XX ст. – 20-ті рр. XX ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; 30-ті рр. XX ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні; **II період** – 1991–2017 рр. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого

шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення; *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків; *подальшого розвитку* набули: аналіз законодавчо-нормативних документів, що унормовують розбудову змісту освіти загалом та природничої зокрема; внесок учених і педагогів ХХ ст. – початку ХХІ ст. у розроблення проблеми реалізації ознайомлення дітей із природою, організацію природоохоронної діяльності; ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти. Отже, робота містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Представлений матеріал відзначається практичною значущістю: висновки проведеного дослідження, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки; для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури. Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Методика викладання навчальної галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутнім фахівцям педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт; у монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (ХХ – початок ХХІ століття)».

Важливу роль у роботі відіграють додатки, які сприяють цілісному сприйняттю роботи та вдало доповнюють її зміст. У додатках представлено фактологічний матеріал, що узагальнено висвітлює усі аспекти означеного дослідження.

Результати дисертаційного дослідження А. М. Мартін висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

Робота написана в науковому стилі, її зміст викладено в чіткій логічній послідовності за представленим планом та відповідно до теми. Здобувачем

доведено реалізацію поставленої мети.

Зміст автореферату є ідентичним до змісту дисертації. Автореферат достатньою мірою висвітлює основні наукові і практичні положення дисертаційної роботи.

Аналіз рукопису дисертації А.М. Мартін дає змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Водночас, дисертація А.М. Мартін не позбавлена дискусійних аспектів, деяких неточностей, а також містить положення, які спонукають до дискусії. Уважаю за необхідне висловити з цього приводу наступні зауваження і побажання:

1. У вступі потребує підсилення актуальність обраної проблеми із акцентом на необхідності саме історико-педагогічного її дослідження, на потребі конструктивного переосмислення нагромаджених педагогічною наукою знань з історії освіти, теорії і практики навчання та виховання.

2. У вступі та у змісті § 1.1. («Концептуальні засади дослідження») увага акцентується на дошкільній освіті, молодший шкільний вік згадується достатньо поверхово, тому ця складова повинна бути представлена ширше (як вимагає заявлена назва дослідження).

3. Концепція історико-педагогічного дослідження вимагає представити зміст як систематизований конструктивний задум або систему провідних ідей, які утворилися в результаті певного способу розуміння та трактування історико-педагогічного явища, феномену, процесу. Наявні концептуальні засади дослідження потребують поглиблення і більш структурованого представлення.

4. Для змістовної завершеності робота вимагає представлення п'ятого розділу, в якому бажано представити сучасні погляди на природничу освіту, її екологізацію, можливо, зацентрувати увагу на регіональних особливостях, визначити шляхи та перспективи творчого використання історіографічного досвіду дослідження, що дозволить підкреслити вагомість проведеного дослідження для розвитку педагогічної науки.

5. Висновки (як до розділів, так і загальні) потребують конкретизації (узгоджені за своєю сутністю та змістовими характеристиками ключові поняття: «природнича освіта», «природничо-наукова освіта», її ланки і компоненти, включаючи «природознавство» як компонент, «основи природознавства», «формування основ природознавства»; чітко сформульовані передумови розвитку природничої освіти та формування у дітей обраної вікової категорії основ природознавства і т.д.).

6. У додатках варто було б представити скан-копії основних державних документів (у т.ч. й освітніх): проаналізованих у роботі навчальних планів і т.д., які б унаочнили здобутки у розвитку природничої освіти в зазначених історичних межах кожного виокремленого періоду.

Проте, висловлені міркування і зауваження не знижують загальної позитивної оцінки виконаної роботи. Дисертація представляє собою завершене, самостійно виконане дослідження і, за умови доопрацювання роботи та усунення вищезазначених недоліків, дисертаційне дослідження Мартін Аліни

Миколаївни на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – XXI століття)», що подано на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, може бути рекомендована до розгляду в спеціалізованій вченій раді.

Окольнича Т. В., доктор педагогічних наук, професор:

Актуальність роботи не викликає сумнівів, адже в XXI ст. в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку, усіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» набула статусу глобальної, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних, культурних, соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Аналіз тесту дисертації, а також праць здобувачки, опублікованих за її темою, засвідчує, що основні концептуальні положення дослідження викладено змістовно й послідовно, з дотриманням чинних вимог щодо їх обґрунтування. Коректно визначено об'єкт і предмет дослідження, логічно узгоджено його мету і завдання, застосовано адекватні методи дослідження, що у своїй сукупності дозволило автору системно дослідити визначену проблему. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, який відповідає поставленій меті. Текст дисертації оформлено згідно чинних вимог МОН України.

Ознайомлення з текстом дисертації дає всі підстави розглядати її як цілісне й завершене дослідження, яке має яскраво виражену наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше: проведено системне дослідження формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.); запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства»; розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації); розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства.

У практичному вимірі значення дисертаційної роботи полягає у тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки; для розв'язання практичних завдань у

дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Методика викладання навчальної галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутнім фахівцям педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт; у монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне упорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

Особливий інтерес викликають матеріали четвертого розділу дисертації, у якому дослідниця розкриває теорію і практику формування основ природознавства в дітей у період державотворчих процесів в Україні, зокрема аналізує нормативно-правове підґрунтя реалізації досліджуваної проблеми наприкінці XX – на початку XXI століття, розкриває полівекторність у змісті основ природознавства (2000–2009 рр.), вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр.

Аналізуючи повноту викладення результатів дослідження в опублікованих працях Мартін А. М. констатую:

– кількість публікацій здобувачки за темою дисертації у наукових фахових виданнях України, зарубіжних періодичних виданнях, наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection, Scopus, відповідає «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою кабінету міністрів № 1197 від 17 листопада 2021 р.;

– у висновках до кожного розділу роботи наведений перелік праць дисертантки, які відображають основний зміст розділу.

Таким чином, представлення результатів наукової роботи Мартін А. М., кількість та обсяг публікацій, їх повнота щодо розкриття змісту дисертації відповідає вимогам щодо дисертаційних праць, поданих на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Апробація результатів дослідження у науково-практичних конференціях переконує, що матеріали дослідження мають теоретичну значущість та практичну цінність.

Дисертація є результатом власних досліджень та самостійною працею дисертантки. Усі наукові результати, викладені в роботі, отримані авторкою особисто. У дослідженні використання наукових текстів, ідей, розробок, наукових результатів і матеріалів інших авторів супроводжується посиланням на джерело опублікування.

Відзначаючи високий рівень дисертаційної роботи, практичне значення отриманих результатів проведеного дослідження, вважаю за необхідне висловити деякі дискусійні положення та побажання:

1. Структура дисертації буде більш логічною, якщо дослідниця пункт 4.3. Вплив екологізації та валеологізації на створення нових програм періоду 2010–2017 рр. та підпункти 4.3.1 Екологізація та валеологізація програмотворення в дошкільній освіті; 4.3.2 Аналіз змісту основ природознавства в програмах та підручниках початкової школи, оформить як Розділ 5 дисертації.

2. У концепції дослідження, авторка зазначає, що розвиток природничої освіти в системі неперервної освіти України періоду ХХ ст. – початку ХХІ ст. спричинений конкретними економічно-політичними, ідеологічними й соціально-культурними умовами, тому доцільно було б присвятити параграф дисертації розкриттю цих умов.

3. У ході аналізу категоріального апарату дослідження слід було б звернути увагу на розкриття таких понять як «дитина дошкільного віку», «молодший дошкільник».

4. Дисертація набула б більшої цінності, якби дослідниця виокремила перспективи, тенденції й напрямки модернізації змісту сучасної природничої освіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

5. Скорочення потребують висновки до дисертації (особливо, що стосується джерельної база дослідження).

Аналіз дисертаційної роботи та опублікованих праць дає підставу вважати дисертацію Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття)», завершеним, цілісним і самостійним дослідженням, яке містить наукові положення та нові науково обґрунтовані результати, одержані здобувачем особисто, які мають практичну та теоретичну цінність та відповідає вимогам до такого роду дисертацій і за умови доопрацювання може бути рекомендованим до розгляду у спеціалізованій вченій раді.

Філоненко О. В., доктор педагогічних наук, професор:

Проаналізувавши зміст дисертації, є підстави стверджувати, що Мартін Аліна Миколаївна порушила актуальну проблему, довела недостатній ступінь її дослідженості та на основі комплексного вивчення історико-педагогічних джерел розкрити й цілісно охарактеризувати становлення і розвиток формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти ХХ – початку ХХІ ст.

Слід зазначити, що текст дисертації комплексно охоплює широке коло питань стосовно виконання поставлених завдань дослідження з опорою на

значний обсяг відповідних інформаційних джерел та чітко сконцентровану наукову позицію автора.

Робота має наукову новизну і теоретичну значущість. Обґрунтовані в ній положення, узагальнення і висновки надзвичайно важливі для визначення стратегічних орієнтирів розвитку сучасної системи освіти.

Важливо відзначити, що дисертація підготовлена відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти (нині кафедри педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (реєстраційний № 0116U003481).

Дисертація Мартін Аліни Миколаївни є комплексним дослідженням, у якому вперше: проведено системне дослідження формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.); запропоновано авторське визначення терміна «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості); розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації); розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди: I період – початок XX ст. – 1990 р. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: початок XX ст. – 20-ті рр. XX ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; 30-ті рр. XX ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні; II період – 1991–2017 рр. – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення.

Аналіз рукопису дисертації А. М. Мартін дають змогу дійти висновку про наукову достовірність викладених автором результатів.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується належною джерельною базою, ґрунтовним вивченням наукових праць, і загалом не викликає сумніву.

Дисертаційна робота А. М. Мартін містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальну наукову проблему.

Не викликає сумнівів і практичне значення одержаних результатів, що полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки; для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Методика викладання навчальної галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутнім фахівцям педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт; у монографії «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне упорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

Результати дисертаційного дослідження А. М. Мартін висвітлено в 60 наукових працях (з них 47 одноосібних): 25 відображають основні результати дослідження (з них 15 статей у наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових виданнях України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (з них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

Отже, представлення результатів наукової роботи, кількість та обсяг публікацій, їх повнота розкриття змісту дисертації відповідає вимогам щодо дисертаційних праць, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук.

Дисертаційна робота А. М. Мартін дослідженням відзначається беззаперечною актуальністю, змістовністю викладу, оригінальністю

авторського підходу до розкриття обраної теми та вирішення поставлених завдань. Водночас робота А. М. Мартін не позбавлена деяких неточностей, а також містить положення, які спонукають до дискусії. До них можна віднести такі:

1. Оформлення роботи слід привести у відповідність до існуючих вимог (дати анотації, наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації, висновки до розділів та ін.).

2. У вступі необхідно вказати особистий внесок автора в працях, опублікованих у співавторстві.

3. Вказані завдання потребують коригування: зокрема слід уточнити перше завдання, пропонуємо його подати в такому формулюванні «Обґрунтувати теоретико-методологічні основи та категоріальний апарат дослідження, здійснити класифікацію джерельної бази та з'ясувати ступінь вивчення проблеми».

4. Зміст дисертації логічно було б подати у форматі 5 розділів.

5. Потребує підсилення критичний підхід самої дисертантки при історико-педагогічному аналізі формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної освіти. Доцільно було б обґрунтувати й чітко структурувати основні та другорядні, позитивні й негативні тенденції в формуванні основ природознавства та пов'язати кожен із визначених тенденцій із конкретним історичним періодом.

6. Конкретизації та узагальнення потребують загальні висновки роботи. У висновках також треба вказати перспективи подальших досліджень.

7. Доопрацювання потребує список використаних джерел (необхідно представити всі опубліковані праці автора стосовно теми дослідження).

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують загальної високої оцінки проведеного дослідження.

Дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)», яке подано на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки може бути рекомендоване до розгляду у спеціалізованій вченій раді за умови врахування зауважень.

В обговоренні результатів дисертації взяли участь:

Кравцова Т. О., кандидат педагогічних наук, доцент вказала, що у науковому дослідженні на основі історико-педагогічного аналізу узагальнено особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку впродовж тривалого періоду розвитку освіти в Україні. Адже вивчення дітьми природи є актуальною педагогічною проблемою, оскільки закладення основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку є підґрунтям для формування природничо-наукової картини світу, розуміння людини в середовищі.

Авторкою запропоновано визначення поняття «основи природознавства» як сукупність знань про природу, що набуваються через

вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірностей їх розвитку.

Дослідницею вперше в історико-педагогічному дослідженні проведено системне дослідження формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX ст. – початок XXI ст.) та розроблено періодизацію формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства.

Вважаю, що дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» цілком відповідає вимогам, що висуваються до робіт такого типу, і може бути подане до розгляду у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Рацул А. Б., кандидат педагогічних наук, професор наголосив на актуальності та значущості порушеної проблеми, на недостатній розробці й науковому обґрунтуванні цієї проблеми в теорії і практиці, на науковій новизні дослідження.

У роботі розкрито актуальну проблему формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історичному розвитку та в контексті сучасних теорій навчання. Висвітлено теоретичні засади та практику впровадження природознавства в закладах дошкільної освіти та початковій школі. Досліджено переваги й недоліки в процесі формування основ природознавства на підставі аналізу історичного досвіду.

На основі об'єктивних критеріїв (зміст нормативно-правових документів, що регламентували роботу закладів дошкільної освіти та початкової школи протягом досліджуваного часу; кількість і якість науково-методичних праць, які віддзеркалювали рівень формування основ природознавства як сукупності знань про природу, закономірностей їх розвитку в кожному історичному періоді; трансформація змісту природничої освіти) авторка виокремлює та обґрунтовує 2 основні періоди формування основ природознавства у вітчизняній педагогіці протягом XX – початку XXI ст

Рацул А. Б. зазначив, що наукове дослідження А. М. Мартін «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)» відповідає вимогам стосовно робіт такого типу й заслуговує на рекомендацію

до розгляду у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Дубінка М. М., кандидат педагогічних наук, доцент дав позитивну оцінку дисертаційному дослідженню в цілому. Зазначив, що Мартін А. М. комплексно й всебічно висвітлила наукову проблему, яка до цього часу не була предметом спеціального вивчення. Робота характеризується логічно виваженою структурою, що охоплює окреслене коло дослідницьких завдань і відображає досягнення поставленої мети.

Схвалення заслуговує вирішення в роботі низки дослідницьких завдань, а саме: обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження, проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження, обґрунтовано періодизацію та особливості формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, проаналізовано еволюцію змісту основ природознавства за нормативними документами дошкільної та початкової освіти в Україні ХХ ст. – початку ХХІ ст., висвітлено особливості реалізації наступності у формуванні основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Робота відзначається творчим пошуком та аргументованістю положень дослідження. Вважаємо, що дисертаційну роботу Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття)» слід вважати завершеним, самостійно виконаним дослідженням і таким, що може бути рекомендованим до розгляду у спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Растригіна А. М., доктор педагогічних наук, професор зазначила, що у дисертації авторка з історико-педагогічного погляду проаналізувала становлення та розвиток природничої освіти ХХ – початку ХХІ століття; на підставі фактичного матеріалу обґрунтувала сутність формування основ природознавства як сукупності знань про природу, що набуваються через вивчення різних природних явищ і процесів, а також закономірностей їх розвитку в зазначеному історичному періоді.

У пропонованій роботі викладено історичний досвід досліджень вітчизняних фахівців у галузі дошкільної та початкової освіти із зазначеної проблеми.

Наукове дослідження А. М. Мартін є суттєвим внеском у розв'язання проблеми наступності формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії освіти України ХХ – початку ХХІ століття. Теоретична і практична спрямованість монографії зумовлюють її актуальність для сучасної історико-педагогічної науки.

Дисертаційна робота А. М. Мартін «Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (ХХ – початок ХХІ століття)» є завершеною, науковою, оригінальною працею та адресована фахівцям, та широкому колу читачів, що цікавляться питаннями розвитку дошкільної та початкової природничої освіти.

Растригіна А. М., дійшла висновку, що дисертаційну роботу Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (ХХ – початок ХХІ століття)» слід вважати самостійно виконаним дослідженням і таким, що може бути рекомендованим до розгляду в спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Доктор педагогічних наук, професор **Філоненко О. В.**: підсумовуючи обговорення дисертаційного дослідження Мартін А. М. зазначила, що поступила пропозиція:

1. Рекомендувати дисертацію Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» до розгляду у спеціалізованій вченій раді зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

2. Затвердити розгорнутий висновок кафедри педагогіки та спеціальної освіти щодо докторської дисертації Мартін Аліни Миколаївни (додається)

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Мартін Аліни Миколаївни «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)»

Актуальність дослідження. У XXI столітті в умовах постійного інноваційно-технічного розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства проблема дисгармонії в системі «людина – природа» стала глобальною, оскільки від її успішного розв'язання залежить існування й розвиток суспільства загалом та людини зокрема. Суспільне визнання способу вирішення цієї проблеми пов'язано з освітою. Людство усвідомило хибність таких форм регулювання взаємодії із природою, які вимагають правової регламентації та морального вето в умовах «асфальтової культури» (А. Тойнбі). Освіта має зупинити не лише стрімке відокремлення людини від природи, а й звуження свідомості з притаманним мисленням у межах певної локальної ситуації, що заважає досягненню різноманіття природних явищ, процесів, фактів та зв'язків між ними. Цілеспрямовано розвиваючи особистість, освіта має підготувати підґрунтя для подальшого процесу позитивних соціально-економічних, політичних, науково-освітніх, технологічних та інноваційних змін, які передбачають узгодження потреб сучасних і майбутніх поколінь у ресурсах розвитку, упровадженні соціальних стандартів, новітніх технологій і збереженні природи в інтересах окремої людини й людства загалом.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються в дошкільному та молодшому шкільному дитинстві, тому ознайомлення дітей із природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в цьому віці має велике значення і є невід'ємним складником освітнього процесу в закладі дошкільної і початкової освіти. Природа є важливим фактором усебічного розвитку дитини.

Упродовж тривалої історії розвитку людства різними поколіннями дорослих фіксувався факт виявлення дітьми внутрішньої потреби в пізнанні природи та емоційно-чутливому ставленні до її об'єктів. Це сприяло становленню історії системного й науково обґрунтованого формування основ природознавства в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку як основи для подальшого вивчення природничих предметів та неперервності природничо-наукової освіти.

У педагогіці України впродовж XX ст. та на початку XXI ст. відбулося інтенсивне формування основ природознавства як значущого компонента природничої освіти. Зазначені процеси регламентувалися низкою нормативно-правових документів, постійним оновленням змісту дошкільної, початкової освіти загалом та природничої зокрема, процесами стандартизації, програмо- та підручникотворення, напрацюванням педагогічної практики, реалізація яких ґрунтувалася на різноаспектних наукових дослідженнях.

У дисертаційних роботах досліджено окремі аспекти ознайомлення дошкільників та молодших школярів із природою, зокрема дотримання

наступності між суміжними ланками освіти в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «Школа-дитячий садок» (Д. Струннікова, 2000), формування цілісного сприйняття природи (Т. Мантула (Мієр), 2007); виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (В. Маршицька, 2003), формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як до унікальної цінності (Г. Пустовіт, 2002), науково-практичне оволодіння старшими дошкільниками об'єктами природно-предметного довкілля (Л. Зайцева, 2013); формування здоров'язбережувальної компетентності в дітей дошкільного віку (Т. Андрющенко, 2015) та ін.

З-поміж наукових доробків виокремимо ті, що розкривають формування основ природознавства в дітей молодшого шкільного віку: психологічні особливості ціннісного ставлення дітей до природи (Т. Баранова, 1984); психологічні особливості формування природознавчих понять у молодших школярів (Л. Кудояр, 1988); екологізація навчально-виховного процесу початкової школи як узагальнення попередніх напрацювань (Н. Щокіна, 1990); екологічні уявлення та знання про взаємозв'язки в навколишньому світі (Л. В. Шаповал, 1999); питання бережливого ставлення до природи (З. Шевців, 1994); екологічне виховання молодших школярів на народних природознавчих традиціях (Л. Різник, 1995); наступність екологічного виховання старших дошкільників і першокласників (Л. Іщенко, 1997); побудова навчального матеріалу з природознавства із дотриманням принципів цілісності та системності природи (А. Степанюк, 1999); гуманізація та гуманітаризація природничо-наукової освіти школярів (І. Родигіна, 2000); мотиваційна основа навчання природознавству та організація природоохоронної діяльності в початковій школі (Н. Жук, 2001); розвиток особистісних якостей дітей засобами природи (Н. Тарапака, 2001), розвиток мотивації в процесі вивчення інтегрованого курсу «Довкілля» (Н. Юдіна, 2003); розвиток спостережливості (І. Коренева, 2003); розвиток природничої освіти в початковій школі та підручникотворення (О. Біда, 2003); теорія й практика підручникотворення в галузі початкової освіти (Я. Кодлюк, 2005); наступність між суміжними ланками освіти в опрацюванні природничого змісту (Т. Мантула (Мієр), 2007); етапи організації природничої освіти в початковій школі другої половини ХХ ст. (Н. Смолянчук, 2010); формування картини світу в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. Шелестова, 2017), організація навчально-дослідницької діяльності молодших школярів на уроках природознавства (Т. Мієр, 2017) та ін.

Однак, вони присвячені переважно сучасному стану формуванню основ природознавства у дітей. І лише частково торкаються нашої наукової проблеми, становлення й розвитку теорії і практики формування основ природознавства в дошкільний період розвитку дитини та під час її навчання в початковій школі у ХХ – на початку ХХІ століття не отримали комплексного та всебічного висвітлення в історії вітчизняної педагогіки.

Актуальність теми дослідження, потреба історико-педагогічного аналізу формування основ природознавства на різних етапах розвитку вітчизняної

освіти зумовили вибір теми дисертаційної роботи: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри педагогіки та менеджменту освіти (нині кафедри педагогіки та спеціальної освіти) Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) «Соціально-професійне становлення особистості» (державний реєстраційний № 0116U003481).

Тему дисертації затверджено вченою радою Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (нині Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка) (протокол № 4 від 04 жовтня 2021 року).

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів та вирішенні конкретного наукового завдання. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і узагальнення, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Використані в дисертації ідеї інших авторів мають відповідні посилання і використані для підкріплення результатів здобувача.

Достовірність та обґрунтованість отриманих результатів та запропонованих автором рішень, висновків, рекомендацій підтверджена теоретико-методологічною обґрунтованістю його основних положень; застосуванням методів, адекватних до предмета, мети та завдань дисертації; зіставленням отриманих даних із результатами інших досліджень. Достовірність підтверджується результатами апробації на численних конференціях.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше*:

– розкрито й цілісно охарактеризовано становлення й розвиток формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в теорії та практиці вітчизняної освіти XX –початку XXI століття.

– запропоновано авторське визначення терміну «формування основ природознавства» (перманентне становлення змісту, процесу та результату оволодіння дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку природничою освітою з дотриманням принципів доступності, наступності, неперервності, науковості);

– розроблено базис формування основ природознавства та конкретизовано структурний аспект (ієрархізація феноменів: основи природознавства → природнича освіта → природничо-наукова освіта) та процесуальний (розгляд формування основ природознавства в контексті парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, екологізації, валеологізації);

– розроблено періодизацію історико-педагогічної проблеми становлення і розвитку формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, виокремлено два періоди:

I період (початок ХХ ст. – 1990 р.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства, що передбачає три етапи: а) початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст. – вивчення природи та започаткування виробничого краєзнавства; б) 30-ті рр. ХХ ст. – 1957 р. – пріоритетна зміна в пізнанні природного й соціального довкілля, пріоритетність пізнання світу дорослих, започаткування програмотворення; в) 1958–1990 рр. – накопичення й поширення наукових напрацювань та практичного досвіду ознайомлення дітей із природою, зміни в програмотворенні;

II період (1991–2017 рр.) – формування в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку основ природознавства в Українській державі, що передбачає три етапи: а) 1991–1999 рр. – формування законодавчо-нормативної бази, упровадження варіативності в програмотворенні; б) 2000–2009 рр. – аналіз змісту формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті стандартизації та наступності в стандартизації в межах однієї освітньої ланки та суміжних; в) 2010–2017 рр. – удосконалення законодавчо-нормативної бази, стандартизація та програмотворення;

– *уточнено* історико-педагогічне знання про організацію навчання природознавства з використанням міжпредметних зв'язків.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

– внесок учених і педагогів ХХ – початку ХХІ століття у розроблення проблем ознайомлення дітей із природою, організації природоохоронної діяльності;

– ідеї парадигмальності, фундаменталізації, стандартизації, інформатизації, екологізації, валеологізації, гуманізації, гуманітаризації природничої освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його висновки, систематизований фактологічний матеріал, узагальнені положення можуть бути використані для наукових розвідок з історії природничої освіти, історії педагогіки, для розв'язання практичних завдань у дошкільній та початковій освіті, під час розроблення стандартів, програм, підручників, посібників, навчально-методичної літератури.

Основні положення дисертаційної роботи, фактологічний матеріал можна використовувати під час викладання дисциплін «Історія педагогіки», «Методика навчання освітньої галузі «Природознавство»», «Методика навчання освітнього напрямку «Дитина в природному довкіллі»», «Основи природознавства та екології», «Методика ознайомлення дошкільників з довкіллям та основи екології» майбутніми фахівцями педагогічних спеціальностей освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» у Центральнотраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка; під час проходження педагогічної практики, написання здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт. Основні результати запропонованої роботи висвітлено в монографії «Формування основ

природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття)».

Перспективи використання досвіду формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в умовах Нової української школи обґрунтовано контекстом стандартизації (зіставлення стандартів 2000, 2011, 2018 рр.) та програмотворенням (табличне впорядкування контексту навчальних програм 2006, 2011, 2015, 2019 рр., зіставлення узагальнених підходів до програмотворення, виявлення напрямів внесення кардинальних змін у програмотворення).

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/17 від 06.09.2023), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (довідка № 187/04-а від 06.09.2023), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 08-357/3 від 11.09.2023), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/149 від 19.09.2023), Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (довідка № 67-н від 09.10.2023).

Основні положення та результати дисертації дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях:

міжнародних – «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2016), «Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика» (Україна, Київ, 2017), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти» (Україна, Дніпро, 2020), «Role of science and education in sustainable development» (Польща, Катовіце, 2021), «Digital economy and digital society» (Польща, Катовіце, 2021), «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (Україна, Полтава, 2021), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Україна, Вінниця, 2021), «Наука, освіта, технології і суспільство: нові дослідження і перспективи» (Україна, Полтава, 2022), «Актуальні питання науки, освіти та технологій» (Україна, Біла Церква, 2022), «Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій» (Україна, Полтава, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Чеська Республіка, Теплице, 2023), «Наука, освіта, технології і суспільство: світові тенденції та регіональний аспект» (Україна, Рівне, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Німеччина, Гамбург, 2023), «Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends» (Італія, Рим, 2023), «Modern trends and prospects for the development of science, education and society» (Данія, Орхус, 2023), «Current trends in the development of youth theories» (Туреччина, Анкара, 2023);

всеукраїнських (із міжнародною участю) – «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018),

«Сучасна освіта: методологія, теорія, практика» (Україна, Дніпро, 2021), «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (Україна, Полтава, 2022),

всукраїнських – «Смислотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової» (Україна, Чернігів, 2016), «Наукова спадщина Василя Олександровича Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя» (Україна, Кропивницький, 2016), «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції» (Україна, Івано-Франківськ, 2018), «Початкова освіта: історія, проблеми» (Україна, Ніжин, 2020), «Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи» (Україна, Київ, 2020), «Якість освіти: зміни заради прогресу» (Україна, Київ, 2021), «Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога» (Україна, Тернопіль, 2022), «Педагогіка партнерства: реалії та перспективи» (Україна, Кропивницький, 2022), «Яка вона, якісна освіта?» (Україна, Кропивницький, 2023).

Оцінка структури дисертації, її мови і стилю викладання.

Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, списку використаних джерел (530 найменувань, із них 10 – іноземною мовою, 13 – архівних справ), 29 додатків. Загальний обсяг роботи – 542 сторінок, із них 382 сторінки основного тексту.

Перелік наукових праць, які відображають основні результати дисертації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено в 60 наукових працях (із них 47 одноосібних): 25 віддзеркалюють основні результати дослідження (із них 15 статей у наукових виданнях, унесених до переліку наукових фахових видань України, 1 монографія, 9 статей у закордонних наукових виданнях (із них 4 статті в наукових виданнях, що входять до наукометричної бази Scopus та Web of Science); публікації, які додатково презентують наукові результати докторської дисертації: 2 навчально-методичні посібники, 27 тез у матеріалах науково-практичних конференцій; 6 публікацій в інших виданнях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Мартін А. М. Пошуки шляхів формування змісту шкільного природознавства (XIX – початок XX століття). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 87. С. 120–123.

2. Мартін А. М. Аналіз навчальних планів з природничих дисциплін у середніх навчальних закладах II половини XIX – початку XX століття. *Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. Черкаси, 2009. Випуск 166. С. 102–105.

<https://eprints.cdu.edu.ua/1639/1/166-102-106.pdf>

3. Мартін А. М. Природа як засіб естетичного виховання молодших школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний альманах: Збірник наукових праць*. Херсон: РІПО, 2010. Випуск 8. С.261–266.

https://drive.google.com/file/d/0B3AWUScdBCMFdGEwVkhVcmprY3M/view?resourcekey=0-uAD80H7Z_LWnr5acaVD6hA

4. Мартін А. М. Роль зарубіжних вчених-природознавців у розвитку змісту природничої освіти (друга половина ХІХ–початок ХХ століття). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Випуск 91. С. 138–141. <https://core.ac.uk/download/pdf/83100055.pdf>

5. Мартін А. М. Організаційно-педагогічні умови діяльності вчителя у процесі реалізації змісту природничої освіти в закладах з інклюзивною формою навчання. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім.В.Винниченка, 2019. Випуск 174. С. 149–153.

<https://www.cuspu.edu.ua/ua/arkhiv-publikatsii/568-general-information/naukovi-chasopysy-tdpu/pedahohichni-nauky/publikatsii/10549-vipusk-174-2019>

6. Мартін А. М. Проєктування освітнього процесу: від традицій до сучасних трансформацій. *Наукові записки. Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 194. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2021. С. 154–158. DOI:10.36550/2415-7988-2021-1-194-154-158

<https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/17/23>

7. Мартін А. М. Дослідницька діяльність як спосіб стимулювання пізнавальної активності молодших школярів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 204. С. 201–204. DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-204-201-204 <https://pednauk.cuspu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/26/37>

8. Мартін А. М. Упровадження здоров'язберезувальних технологій в освітній процес закладів дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2022. Випуск 205. С.129–133.

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-205-129-133

9. Мартін А. М. Екологічна освіта як складник сталого розвитку природи й суспільства. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 52. Том 2. С. 223–226.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-34>

10. Мартін А. М. Наступність формування основ природознавства в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 53. Том 1. С.366–370. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-1-54>

11. Мартін А. М. Реалізація особистісно орієнтованого навчання на уроках природознавства. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій: Видавничий дім «Гельветика» 2022. Вип. 50. Том 1. С.18–21.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.3>

12. Мартін А. М. Формування природничо-наукової картини світу у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій: Видавничий дім «Гельветика» 2023. Вип. 56. Том 1. С.32–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/56.1.6>

(СПІВАВТОРИ)

13. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Психолого-педагогічна готовність дітей старшого дошкільного віку до навчання в школі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Випуск 122. С. 337–444

14. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Погляди В. Сухомлинського на проблему взаємодії дошкільного навчального закладу, школи та родини. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Том 1. Випуск 123. С. 297–301

15. Мартін А. М., Тарапака Н. В. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 140. С. 136–140
<https://cusu.edu.ua/images/download-files/naukovi-zapysky/v140.pdf>

Статті у закордонних наукових періодичних виданнях:

1. Alina Martin. Natural science competence as a personal resource for maintaining health in conditions of social and natural extreme challenges. *National Health as Determinant of Sustainable Development of Society*. Editors: Nadiya Dubrovina & Stanislav Filip. Monograph. School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2021, P. 283–292 ISBN 978 – 80 – 89654 – 73 – 4 http://www.vsemvs.sk/portals/0/Subory/Mono_VSEMvsMED2021.pdf

2. Alina Martin. Sustainable development of society in the context of genesis indicators, directions of development of social processes and tendencies of establishment of the primary natural education as an indicator of changes in the system "man – nature". Monograph. *Role of science and education for sustainable development*. Publishing House of University of Technology, Katowice, 2021, P. 489–500. ISBN 978 – 83 – 960717 – 0 – 5

<http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/5633ffd72516ed4d3025d138734d7471.pdf>

3. Аліна Мартін. Феномен «готовність» як індикатор реалізації наступності між дошкільною та початковою ланками освіти. *Освіта і суспільство VI: Міжнародний збірник наукових праць*. Бердянський державний

педагогічний університет. Ополе: видавництво Вищої школи управління і адміністрації в Ополе, Польща. С.151–159. ISBN 978-83-66567-26-9.
https://www.wszia.opole.pl/wp-content/uploads/2020/05/Zbirnyk_Osvita-i-suspilstvo-VI_new.pdf

4. Alina Martin. Formation and development of the information society in the context of significant educational processes and natural accents. *Selected aspects of digital society development*. Series of monographs. Publishing. House of University of Technology, Katowice, 2021. P.121-131. ISBN 978 – 83 – 960717 – 1 – 2
<http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/fd7b8107149ebd5a161d53e43d7ddb2d.pdf>

5. Alina Martin Knowledge society in the manifestations of dynamism and sustainability, the paradigmatic dimension of the system "man – nature", the genesis of sustainable development. *Sustainable development in a modern knowledge society: collective monograph* / [editorial board Darko Bele, Lidija Weis]. - Ljubljana: VŠPV, Visoka šola za poslovne vede = Ljubljana School of Business, 2021. P.152–164. ISBN 978-961-7110-02-9 (PDF)
https://www.vspv.si/uploads/visoka_sola/datoteke/mono_2021_-_vspv_b2_slovenia_cover.pdf

Монографія:

Мартін А. Формування основ природознавства в дітей у контексті розвитку вітчизняної дошкільної і початкової освіти (XX – початок XXI століття). Дніпро: Середняк Т. К., 2023. 386 с. ISBN 978-617-8245-47-4

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus:

1. Martin A. M., Fedirko Z. V., Drobin A. A., Nebelenchuk I. O., Shkurenko O. V., Ratsul A. B., Kravtsova T. O. Fundamentals of anthropo-natural interaction in the context of the leading ideas of V. Vernadsky's theory of the noosphere and processes in education. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXV. P. 115–119. ISSN 1804-7890, ISSN 2464-6733 (ONLINE) (Web of Science)
https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120125/papers/A_18.pdf

2. Martin A. M., Voloshina O. S., Nebelenchuk I. O., Fedirko Z. V., Tarapaka N. V., Kravtsova T. O., Fedorova Y. V. Lifelong education as a factor in the formation and development of value attitudes to society and nature. *AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. Vol. 12. Issue 1. Special XXV. P. 120–126. ISSN 1804-7890, ISSN 2464-6733 (ONLINE) (Web of Science)
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39879/1/120125.pdf>

3. Martin Alina, Vyshnivska Nataliya, Shpitsa Roksolana, Sakaliuk Olena, Rudenko Nina, Romanenko Lyudmila, Romanenko Kateryna The phenomenon "Nature" in social and individual culture, in sociocultural reality and in socio-cultural experience of mankind and man. *AD ALTA Journal of Interdisciplinary Research* 2022. (12(1)). P. 143–147. ISSN 1804-7890, 2464-6733 (Web of Science)
<https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120127/PDF/120127.pdf>

4. Martin A., Vyshnivska N., Shkurenko O., Sukhopara I., Vashchenko O., Romanenko L., Romanenko K. (2022). The influence of natural objects on the

beginning of children's teaching at school. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 12(3), P. 12–19. <https://doi.org/10.47750/pegegog.12.03.02> (Scopus)

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Навчально-методичний посібник:

1. Тарапака Н. В., Мартін А. М. Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського в практиці сучасного закладу дошкільної освіти: (навчально-методичний посібник). Кропивницький: КЗ «КОШПО ім. В. Сухомлинського», 2018. 100 с. https://drive.google.com/file/d/15qI0EA17tNYsyeowzCO6vd_JCuEIROed/view

2. А. М. Мартін, Н. В. Тарапака. Природнича освіта у початковій школі: історія, теорія, практика: навчальний посібник. для вчителів початкових класів. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2023. 60 с. <https://drive.google.com/file/d/100hA9M-wOdJvdfEZgdeFIxyA8LPkqH0p/view>

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

1. Мартін А.М. Виховання моральних цінностей у дошкільників через призму ідей Софії Русової. *Смислотворчий потенціал концепції національного виховання Софії Русової: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції*. м. Чернігів: ЧНТУ, 2016. С. 33–35

2. Тарапака Н. В., Мартін А. М. Впровадження ідей В. О. Сухомлинського у виховний процес дошкільних навчальних закладів Кіровоградщини/ *Наукова спадщина Василя Олександровича Сухомлинського у контексті розвитку освіти особистості впродовж життя: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції, просвіченої 98-річчю від дня народження В. Сухомлинського*. Кропивницький: Ексклюзив-систем, 2016. С. 335–340.

3. Мартін А. М. Погляди зарубіжних вчених на зміст і методи викладання шкільного природознавства. *Стан та основні проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика: II Міжнародна науково-практична конференція*. Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти» (м. Київ, 28-29 квітня 2017р.) С.155–160

4. Мартін А. М. Розвиток компетентнісного потенціалу здобувачів освіти у природничій галузі в умовах закладів дошкільної та початкової освіти. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Нові стратегії розвитку початкової освіти в умовах євроінтеграції»* Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. С.67–73.

5. Мартін А. М. Створення сучасного еколого-розвивального середовища в закладах дошкільної освіти – запорука екологічної освіти дошкільників. *Матеріали Міжнародного науково-практичного вебінару «Україна і Світ: ціннісно-сміслові орієнтири розвитку гуманітарно-педагогічної освіти* (20 травня 2020 р). Приватна установа «Вищий навчальний заклад «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана». Дніпро. Електронне видання. 2020. С. 76–82.

6. Мартін А. М. Підготовка дітей до школи в умовах дошкільного навчального закладу. *Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема: матеріали обласної онлайн-конференції*. Кропивницький: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», 2017. С.13–21.

7. Мартін А. М. Особливості розвитку змісту початкової освіти. *Початкова освіта: історія, проблеми: матеріали III-ї Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Ніжин (23 жовтня 2020 року), 2020. С. 102–104.

8. Мартін А. М. Формування національної свідомості молодших школярів засобами краєзнавчої роботи. *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) «Сучасна освіта: методологія, теорія, практика»* (18 березня 2021 р.). Приватна установа «Вищий навчальний заклад «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана»». Дніпро. Електронне видання. 2021. С.141–146

9. Мартін А. М. Наступність формування природознавчої компетентності між дошкільною і початковою освітою у процесі фенологічних спостережень. *Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*. (15 грудня 2020 р.). Київ: ІПО КУБГ, 2020. С.149–152.

10. Мартін А. М. Формування природознавчої компетентності в учнів молодшого шкільного віку. *Якість освіти: зміни заради прогресу: збірник матеріалів IV Всеукр. науково-практичної інтернет-конференції*. (19 жовтня 2021 р.). Київ. ІПО КУБГ, 2021. С.82–85.

11. Мартін А. М. Вплив педагогічного досвіду на розвиток сучасної шкільної природничої освіти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXVIII КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ)* (м. Полтава, 27-28 травня 2021 р.). Полтава : Астроя, 2021. С. 214–219.

12. Мартін А. М. Системний підхід до формування пізнавальних інтересів дітей дошкільного віку в процесі дослідницької діяльності. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* (м. Тернопіль, Україна, 25 лютого 2022 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. С.185–189.

13. Мартін А. М. Формування дослідницьких умінь та актуалізація дослідницьких здібностей у дітей молодшого шкільного віку. *V Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Інновація в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення»*. Полтава: 9-10 червня 2022 року. С.22–25

14. Мартін А. М. Реалізація принципу наступності в екологічному вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми*

формування творчої особистості в контексті наступності дошкільної та початкової освіти». Вінниця: 06-07 липня 2022 року. С.40–43

15. Мартін А. М. Формування основ природознавства за реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Наука, освіта, технології і суспільство: нові дослідження і перспективи: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 20 вересня 2022 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. С. 21–22.

16. Мартін А., Тарапака Н. Погляди В.О. Сухомлинського на проблему партнерської взаємодії закладу дошкільної освіти, школи та сім'ї. *Педагогіка партнерства: реалії та перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського*. Кропивницький, 2022. С.196–203.

17. Мартін А. М. Формування природничо-наукового знання у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання науки, освіти та технологій»* (Біла Церква, 26 листопада 2022 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2022. Ч. 1. С. 21–22.

18. Мартін А. М. Особливості реалізації інтегрованого підходу до навчання у початковій освіті. *Сучасний стан та перспективи розвитку науки, освіти і технологій: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Полтава, 3 січня 2023 р.): у 2 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. С.14–16.

19. Аліна Мартін. Роль екологічної освіти в контексті сталого розвитку. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 29th International Scientific and Practical Conference*. February 7, 2023, Teplice (Czech Republic), remotely. С. 292–297.

20. Тарапака Н. В., Мартін А., О.Сухомлинський про роль педагога у формуванні емоційно-естетичного сприймання дітьми навколишнього світу. *Наука, освіта, технології і суспільство: світові тенденції та регіональний аспект: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Рівне, 11 січня 2023 р.): у 3 ч. Рівне: ЦФЕНД, 2023. Ч. 1. С.52–54

21. Мартін А. М. Фундаменталізація як основа розвитку природничої освіти. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 30th International Scientific and Practical Conference*. March 7, 2023, Hamburg (Germany), remotely С. 233–238.

22. Martin A. M. Organization of children's research activities in the process of learning natural science. *Modern aspects of modernization of science: status, problems, development trends. Materials of the 31th International Scientific and Practical Conference*. April 7, 2023, Rome (Italy), remotely. С. 147–152.

23. Мартін А. М. Реалізація дослідницької технології на уроках природознавства. *International scientific-practical conference "Modern trends and prospects for the development of science, education and society": conference proceedings* (Aarhus, Denmark, August 10, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P.10–12.

24. Аліна МАРТИН. Формування природничої освіти у дітей дошкільного

та молодшого шкільного віку. *Яка вона, якісна освіта?: збірник тез учасників Всеукраїнського членджу* (м. Кропивницький, вересень-листопад 2022 року). Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. С. 59–62.

Інші видання:

1. Мартін А. М. Сучасні проблеми екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник»* №1-2 (41-42), «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2017. С.79–82..

2. Мартін А. М. В. О. Сухомлинський про психолого-педагогічні особливості емоційно-естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку навчального закладу. *Науково-методичний супровід функціонування інформаційноосвітнього простору регіону: Науково-методичний вісник* № 54. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2018. С.67–73.

3. Мартін А. М. Активізація творчої діяльності учнів на уроках у початковій школі. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник»* №3-4 (47-48), «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2018. С.62–66.

4. Мартін А.М. Марія Монтесорі про роль педагога у розвитку дитини. *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник»* №3-4 (51-52), «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2019. С.23–27.

5. Мартін А. М. Організація краєзнавчої роботи в умовах закладу дошкільної освіти *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник»* № 1-2 (57-58), «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського», Кіровоград, 2022. С.75–78.

6. ТАРАПАКА Наталія, МАРТИН Аліна. Сучасне освітнє середовище – умова повноцінного розвитку дитини. *Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників в умовах неперервної освіти: Науково-методичний вісник* № 58. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2022. С.10–18.

Дисертація Мартін Аліни Миколаївни на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки є самостійною та завершеною науковою працею, яка відповідає вимогам, передбаченим п. 7 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук» (постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197).

УХВАЛИЛИ:

1. Рекомендувати дисертаційне дослідження Мартін Аліни Миколаївни на тему: «Формування основ природознавства у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в історії педагогіки України (XX – початок XXI століття)» до розгляду у спеціалізованій вченій раді на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

2. Затвердити розгорнутий висновок кафедри педагогіки та спеціальної освіти щодо докторської дисертації Мартін Аліни Миколаївни (додається).

З даного питання відбулося голосування.

Результати голосування:

«за» – 14;

«проти» – немає;

«утримались» – немає.

Постанова та висновки прийняті відкритим голосуванням одноголосно.

Головуюча на засіданні фахового семінару

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
спеціальної освіти Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Оксана ФІЛОНЕНКО

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
спеціальної освіти Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Наталія САВЧЕНКО

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
спеціальної освіти Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Тетяна ОКОЛЬНИЧА

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та
спеціальної освіти Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Оксана ФІЛОНЕНКО

Секретар фахового семінару

Кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри педагогіки та
спеціальної освіти Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка

Ростислав ЛЯШЕНКО

